

58. Наукова, публіцистична, офіційно-ділова фразеологія. Фразеологізми з професійної мови: мовні кліше, штампи, складні найменування.

В основі всякої літературної мови лежить нагромаджений віками "скарб" фраз, словосполучень, висловів, прислів'їв... .. Вона (мова) має у вигляді цих самих шаблонів і багатий запас матеріалу для новотворчості, для вираження нових думок і нових почуттів.

Леонід Щерба

Комунікативна розминка

Використання сталих зворотів потребує тонкого відчуття стилістичної системи мови. Неабиякою майстерністю мають володіти й перекладачі, добираючи фразеологічні еквіваленти, адже хибне тлумачення фразеологізму може спотворити текст.

Поміркуйте, які фразеологічні відповідники варто підібрати до російських сталих висловів: *на вкус и цвет товарищей нет; знай наших!; дело мастера боится; за милую душу; в два счета; как на подбор; семи пядей во лбу; сгореть со стыда; лиха беда начало; на авось; окольным путем; опять двадцать пять; отвести душу; попасть в просак; откладывать в долгий ящик.*

Яке стильове забарвлення характерне для українських фразеологізмів? Чи є серед них такі, що вживаються в науковому, офіційно-філозовому, публіцистичному стилях? Охарактеризуйте значення таких фразеологізмів. Перевірте за "Російсько-українським словником складної лексики" Святослава Караванського.

Довідка

Діло майстра величає; кожен Івась має свій лас; на колір і смак товариш не всяк, знай наших!, відкладати на Миколи; з дорогою душею; добрий початок – половина діла; на галай-балай; кружним шляхом; манівцями; знову за рибу гроші; не змигнувши оком; один в один; розважити душу; скочити на слизке; ускочити в клопіт; премудра голова; позичати у Рябка очі.

У мові наукового стилю вживаються книжні (наукові) фразеологізми. Їм не властиві образність і емоційне забарвлення. Більшість з них є термінами, що виконують номінативну функцію.

Термін - це слово або словосполучення, значенням якого є наукове поняття (*пряма мова, фахова освіта, особистісно орієнтоване навчання*).

Значення термінів пояснюються в енциклопедичних і термінологічних словниках.

Цим специфічним словам притаманні такі ознаки: номінативність, наявність точної наукової дефініції, тенденція до однозначності, відсутність експресивних значень, стилістична точність семантики, професійна сфера поширення, відсутність синонімії, абстрагований, логіко-понятійний характер.

◇ Випишіть із фразеологічних словників десять термінологізованих сполучень, поясніть їх значення.

Фразеологія наукового тексту покликана виражати логічні зв'язки між частинами висловлювання (*як показав аналіз, навести приклади, звідси випливає, на основі отриманих даних, віддавати належне, привертати увагу, наводити аргументи, опиратися на факти*) і позначати певні

поняття, тобто виступати терміном (*ступінь дослідженості, наукова новизна, теоретичне значення, питома вага, нагальна потреба*).

◇ Заповніть таблицю «Переклад усталених сполук».

Російський вислів	Український вислів
<i>служить примером</i>	
<i>принимать решение</i>	
<i>подводит итоги</i>	
<i>подвергать сомнению</i>	
<i>оказывать воздействие</i>	
<i>производит впечатление</i>	

◇ Що таке наука? На це запитання ви знайдете різні відповіді у дослідників. Яка провідна ідея об'єднує вчених і громадських діячів?

Поміркуйте над значенням підкреслених висловів.

Можна без перебільшення сказати, що питання про статус науки в культурі є центральним для сучасних філософських дискусій. Чи повинна наука, як і колись, займати центральне місце в культурному житті суспільства? Чи золотий вік науки пройшов, і вона повинна або радикально змінитися, відмовившись від своїх традиційних ідеалів і цінностей, або поступитися іншим видам духовної або інтелектуальної активності. (В.Кіносьян)

"Ми фінансуємо науку не тому, що багаті, а ми багаті тому, що фінансуємо науку" (Р.Рейган);

«Наука, як і всі види творчої діяльності, процес не тільки логічний, а й емоційний. Для науки, окрім таланту, характерне натхнення і осяяння».

(В.Фролькис)

"Наука сама створює собі мову, без якої вона не може розвиватися. Зміст науки і її мова, подібно споруджуваному будинкові і лісам, не можуть існувати одне без одного, тільки мова, на відміну від звичайних лісів, навіки не зникає, а органічно включається в загальні засоби передачі інформації" (Я.Смородинський).

◇ Прочитайте текст, визначіть його стильову належність. Охарактеризуйте лексичні, фразеологічні засоби, використані для характеристики Михайла Грушевського.

...Михайло Грушевський був визначним стилістом – теоретиком і практиком. Він бачив і розумів, що в ситуації бездержавності і територіальної роз'єднаності українських земель і заборони української мови, (коли, як писав П.Житецький, "з 60-х років минулого віку ми вже не маємо ні одної теоретичної праці, писаної книжною, малоруською мовою"), були відсутні життєво-вирішальні чинники для висхідного розвитку української літературної мови. Вона не зможе задовольняти інтелектуальні потреби суспільства, якщо не буде повноцінно функціонувати в ньому, якщо не виробляти в ній науковий, діловий, публіцистичний стилі...

Предметом особливої турботи Михайла Грушевського був науковий стиль. М.Грушевський, орієнтуючись на наддніпрянську основу літературної мови, активно використовував наукову термінологію, уже вироблену західноукраїнською мовною практикою, справедливо вважаючи, що її формували й представники східної частини України, які друкували свої праці на заході. Коли в 1917 році постала потреба витворювати термінологію для різних галузей науки, то М.Грушевський у тижневику "Промінь" звернув увагу на реальні потреби часу – вчити дітей і дорослих треба негайно – отже, доведеться скористатися тією термінологією, що вже є в українській мові і

зафіксована у словниках, передусім у "Словарі..." Б.Грінченка, виробленою у Галичині термінологією і запозиченнями із західноєвропейських мов та російської.

Засноване в 1908 р. Українське наукове товариство в Києві з ініціативи М.Грушевського влаштувало публічні лекції, диспути, конференції українською мовою, щоб привичаювати наукові кола, суспільні верстви населення до української мови і виробляти загальноукраїнське літературне публічне мовлення

(Л.Мацько).

◇ Поміркуйте, чи є нормативними такі вислови. При потребі виправіть помилкові варіанти. Складіть діалог, використовуючи частину висловів.

дякуючи вам; згідно наказу; приведені показники співпадають; можемо привести слідуєчі приклади; по крайній мірі; явна помилка; як нами вже відзначалось; питання по подальшому вивченню; на цьому етапі були допущені такі дефекти; область науки; об'єм знань; задавати питання; вищий учбовий заклад; піднімати проблему; привести приклад.

◇ Прочитайте рецензію на Російсько-український словник складної лексики" Святослава Караванського. Поміркуйте, до якого стилю варто віднести цей текст. Чи наявні в такому тексті фразеологізми? Якщо так, які функції вони виконують, з яким значенням уживаються?

Буває й так, що в кількох словниках шукаєш, як перекладається слово або фразеологічний зворот із якимось словом, - і не знаходиш. Чи знаходиш калькований варіант... Здається, ніби словники навмисне обминають це слово (дуже часто це буває дієприкметник - *находящийся, ускользящий, воображающий, изворачивающийся!*) або фразеологізм. У такому разі "Російсько-український словник складної лексики" Святослава Караванського - це саме та лексикографічна праця, де ви, певне, знайдете потрібне слово. Я написала "лексикографічна праця", відчуваючи, що про цей словник хочеться сказати інакше, так, як написав про словник Грінченка Григорій Тютюнник: "Прочитав словник Грінченка і ледве не танцював на radoшах - так багато відкрив мені цей блискучий твір". Справді, твір. Бо в ньому не лише вперше в історії українського словникарства наводиться переклад російських дієприкметників, утворених від кожного поданого дієслова, типових дієприкметникових зворотів, а й світяться, виграють своєю неповторною чистою красою українські фразеологізми, прислів'я, як-от: *идти против совести - позичати очей у Сірка; скатертью дорога - баба з воза - кобилі легше, з Богом, Парасю; от горшка два вершка - вбився в рiст, як заєць у хвіст, вирiс, як кіт навсидячки, від землі не видно.*

Вражає багатство синонімічних рядів: **ИЗУМЛЯТЬСЯ**, о. самому собі /своїм очам/ не вірити, не могли вийти з дива; -яющийся, що дивується тц, здивований, зачудо-, вражений, о. негодний вийти з дива; **ИЗУМИТЬСЯ**, сплеснути /вдарити об поли/ руками; -ившийся.

(З учнівського твору)

Головна ознака тексту публіцистичного стилю – його поліінформативність, реалізована інформаційно навантаженими одиницями мови. Першим знаком публіцистичного (газетно-журнального) твору виступає заголовок, який насамперед виконує рекламно-інформативну функцію повідомлення про текст. Такі фраземи в ролі заголовка на шпальтах періодичних видань виконують і такі стилістичні функції: оцінну, емоційно-експресивну, служать для створення гумору і сатири,

увиразнюють портретний опис, мову, внутрішні якості людини, посилюють завдяки синонімам експресію, градацію, виконують роль сюжетної основи, заключного акорду, забезпечують лаконічність висловлення.

◇ **Перегляньте одну з обласних чи всеукраїнських газет і випишіть заголовки, що містять фразеологізми. Поміркуйте, з яким значенням ужитий такий заголовок, як узгоджується зміст тексту із заголовком.**

Наприклад: „Щоб вашій хатці не приробили ніг, уважно вчитайтесь в договір купівлі-продажу” («Україна молода»). Порівняйте: хатка на курячих ніжках (лапках) - про легку, нетривку будівлю” + приробити ноги чому („присвоїти що-небудь чуже, украсти”) = приробити ноги хатці („незаконно присвоїти чийсь квартиру”).

◇ **Для створення публіцистичного заголовка часто вживаються крилаті вирази і афоризми. Джерелом для таких фразем-кальок стали твори відомих авторів або кінофільми. Хто автор і який твір, яка кінострічка використані для побудови поданих нижче фразеологізмів?**

Між війною і миром; Журналіст міняє професію; Кому живеться добре в Україні; Горі від гори; Місця суду змінити не можна; Увечері борг – вранці газ ...і Росія; Не думай про дні звисока; Красуня, актриса, модель, журналістка, але не комсомолка; Хто замовляв таксі на Дібровку?; Перекуємо гирі на ґрати.

У текстах публіцистичних виступів та інтерв'ю переважають фразеологізми як зі стилістичною функцією книжності (*Чи не нагадує вам нинішня економічна ситуація в Україні Діогена в бочці?*), так і з народнопоетичною мотивацією (*Як ви думаєте, крісло спікера матиме того самого господаря, що й зараз?*). На лексико-фразеологічному рівні в текстах інтерв'ю активно виявляються тенденції інтелектуалізації та водночас вульгаризації мови, що виявляється в широкому використанні розмовних лексем різних груп (професіоналізми, діалектизми, сленгізми), слів на позначення суспільних реалій нового часу (неологізми, запозичені іншомовні слова, архаїзми, екзотизми та варваризми), лексичних засобів вираження полісемії і створення емоційно-експресивного забарвлення (тропи, синонімія, антонімія, а також почасти омонімія та паронімія), а також фразеологізмів, що під впливом тенденції індивідуалізації мовної свідомості автора набувають різних контекстуальних значень.

◇ **Прокоментуйте виступ. Що для вас значить слово «Україна»? Чи наявні в тексті образні вислови, з яким значенням вони вжиті? Виконайте синтаксичний аналіз останнього речення.**

Дорогий мій земляче! Україна - твій дім, а в рідному домі не шанують матері лише люди хворі й упосліджені. Якщо ти хочеш жити в цьому домі, в міцній і моральній державі, у заможному суспільстві - шануй мову цієї держави. Є мова - є нація. Є нація - є держава. Без рідної мови нема свободи й волі, а за них "душу й тіло ми положим". Якщо буде треба. Бо не вмерла Україна. І не вмере ніколи. І якщо ти громадянин цієї держави, лише від тебе залежить, бути тобі її будівничим - чи вбивцею. Бути господарем у своїй хаті - чи згинутим на смітнику історії.

Третього не дано.

Будьмо тими, хто віддає на загальне добро те, що в нього є, а не те, чого в нього нема.

Лише тоді ми будемо українцями! (Л.Танюк).

◇ У складі фразеологізмів художньо-публіцистичних виступів виділяється пласт **розмовно-побутових одиниць** із соціальною оцінкою українського суспільства зокрема. Поміркуйте, які з наведених нижче фразеологізмів:

конкретизують людину, окремі частини її тіла; виступають зооконцептом, фітоконцептом; відображають синтез соціальної оцінки з християнсько-релігійною; надають тексту забарвлення урочистості, патетики або сприяють створенню зниженого, негативного відтінку значення, набувають гумористичного чи сатиричного забарвлення.

1. А ця мета єдина – не орієнтуватись на жодних іноземних приятелів, **стояти самим на своїх ногах** (Д.Павличко). 2. Годі **дивитися вовком** один на одного... (В.Яворівський). 3. ... вже не так дослухаюся до скептиків (а треба сказати, що їх аж занадто), які провіщають нашій Координаційній Раді, що вона **“ні до шевства, ні до бондарства”**, і взагалі **“не тратьте, куме, сили”** (І.Драч). 4. Наше випробування **Хресною Дорогою Незалежності** для багатьох уже скінчилось дружним підняттям рук угору, та все ж іще не набрало критичної маси суцільної поразки (І.Драч). 5. Та ще такий тепер час настав, що кожен може **пускати зайчики зі свого балкона** (Л.Костенко). 6. Ми вічно програвали від того, що хотіли дуже багато одразу взяти: і одне, й друге, й третє, і четверте. І – **залишалися ... з пером жар-птиці у руці...** (В.Яворівський). 7. Та минув рік і ми всі зрозуміли, що дорога, яку мусимо пройти, **поросла терням** і що ніхто не поведе нас за руку до кращого життя (Д.Павличко). 8. Кожній нації є за що **посипати собі голову попелом** (Л.Костенко). 9. Значно тривожніше, що ми, нинішні українці, як ото українці Київської Русі, піддаємося настроям, а чи не закликати нам знову варягів – **“прийдіте і княжіте”** (І.Драч). 10. Український народ сьогодні – не **“паралітик на роздорозжж”**, а **“домовитий хазяїн”**, який будує державу (Д.Павличко). 11. Шлях до істини взагалі тернистий і болісний. **Несемо хрест** важкий. Дуже важкий (Ю.Мушкетик). 12. Полічіть наші жертви, жоден народ не **поклав на вівтар** стільки, скільки поклала Україна (В.Яворівський). 13. Економіка України **дихає на ладан** (І.Драч). 14. Випускаємо **голуба миру**, щоб він сповістив: не ворогів, а друзів шукаємо поміж колишніх комуністів (Д.Павличко).

◇ **Визначіть стилі, до яких можна віднести подані нижче звороти. Які з поданих висловів уживаються в офіційно-діловому стилі?**

Оголосити догану; брати слово; провести експеримент; ухвалити рішення; знайти вихід; порядок денний; притягти до відповідальності; забезпечити розвиток, заявити свою волю, знайти спільну мову, зовнішній чинник, компетентна особа, надання чинності, накласти дисциплінарну кару, повести масову роботу; сформулювати правило; взяти до уваги; заслухавши і обговоривши; питома вага; відома аксіома; попередні висновки.

Офіційно-ділова фразеологія – це усталені звороти, що використовуються в документах, ділових паперах. Наприклад: **оголосити догану, взяти до уваги, прикласти руку**. Цікава історія таких зворотів. Історія походження такого вислову, як **прикласти руку - взяти участь у чомусь** піднімає завісу над особливостями організації діловодства в давнину. Сьогодні, написавши будь-який діловий папір, документ, ми засвідчуємо його достовірність власним підписом. Так робили і в давнину, оскільки у кожної людини був свій своєрідний підпис. Проте письмом у давні часи володіло не так

багато людей і неписьменні, замість підпису, прикладали до паперу руку або палець, попередньо злегка пофарбувавши. Відбиток руки або пальця надійно замінював підпис.

Термінологічна фразеологія в **офіційно-діловому** стилі не є продуктивною й охоплює в основному сферу державно-ділового урядування. Українська ділова мова послуговується переважно складеними термінами та найменуваннями на позначення органів державної влади, установ, політичних та громадських організацій, посадових осіб тощо.

Найбільш повно фразеологічний фонд української офіційної мови представлено в жанрі ділового листа. Службові листи містять офіційно-ділові фразеологізми *принести найглибшу подяку, приязні відносини, почувати своїм добрим обов'язком*.

◇ **Доповніть цей ряд. Напишіть листа-подяку на ім'я директора Інституту філології за надання бібліотеці вашої школи художньої літератури.**

◇ **Назвіть, з яких професій прийшли подані фразеологічні звороти.**

1. Не святі горшки ліплять	10. Куй залізо поки гаряче
2. Міряти на свій аршин	Брати в лещата
3. Створити зелену вулицю	11. Влучити в ціль
4. Намилити шию	Підносити на щит
Під одну гребінку	Залишити поле бою
5. Видавати на-гора	Не нюхати пороху
6. Грати першу скрипку	На два фронти
Підвищувати тон	12. Брати на буксир
7. Вставляти палки в колеса	Пливти за течією
8. Прясти тонку	На всіх парах
Розмотати клубок	Кинути якір
9. Як нитка за голкою	Викинути за борт
Білими нитками шито	

Довідка: з мови гончарів, крамарів, залізничників, перукарів, шахтарів, музикантів, стельмахів, ткачів, кравців, ковалів, з військової справи, з мови моряків.

◇ **З'ясуйте значення прислів'їв і приказок.**

Нехай горшки б'ються на гончареву голову. Нема ні в горшку, ні в мішку. Вчепився, як злидні бондара. Хто привик бігти за возом, побіжить і за саннями. Як колесо ламається, мужик ума набирається. У руках у коваля залізо плавиться. Не молот кує, а коваль. Млин меле – мука буде, язик меле – горе буде. Кому що, а мельнику вітер.

На позначення спеціальних понять у сфері певної професії вживаються **професіоналізми**. Серед слів-професіоналізмів можуть уживатися слова і сполучення слів, за якими суспільною практикою закріплене певне лексичне значення. До таких назв належать складні одиниці термінологічної лексики (*соляна кислота, сірчана кислота, вуглекислий газ*). Професіоналізми можуть виступати також неофіційними, експресивно забарвленими синонімами до складних термінів або до термінів, що не є усталеними. Наприклад: *оперативка – оперативна нарада, заліковка – залікова книжка*. Часто

професіоналізмами є загальнонавчальні слова, вжиті у специфічному значенні. Наприклад: *журнал, дошка, вікно* (між уроками) – зі сфери педагогічної діяльності.

◇ Як називаються подані нижче вислови, в яких стилях вони вживаються? Чи завжди в тексті вони є доцільними?

Реалізує новаторський підхід до роботи; вийшли на передові рубежі вітчизняної економіки; виявив себе мудрим господарником; робить вагомий внесок; має високий авторитет серед колег; постійно перебуває у творчому пошуку; наполегливо вирішуємо питання галузі; незабутні враження справляє.

Одним із джерел забруднення літературної мови є словесні штампи – слова і вирази, позбавлені образності, часто одноманітно повторювані без урахування контексту, які збіднюють і знеособлюють мову. Вони утвердилися в публіцистичному, офіційно-діловому, науковому стилях.

◇ Відредагуйте текст.

Галина перебувала в колективі на гарному рахунку. Вона домоглася успіху шляхом сумлінної праці. Хоч на початку з нею і не хотіли рахуватися. Це їй коштувало чимало зусиль. Трудова наполегливість викликається зайнятістю дівчини в збільшенні виходу продукції. І цього аж ніяк не можна скинути з рахівниці. Збоку вона виглядала цілком щасливою. Спочатку вона лише намацувала новий стиль у роботі, та згодом розгорнула свою діяльність. В кінцевому рахунку вона перемогла.

Рефлексія і самоперевірка

Яка мета уживання усталених сполук у науковому стилі?

Поясніть термін «екологія наукової мови».

Яка відмінність фразеологізмів розмовно-побутового стилю від усталених зворотів офіційно-ділового й наукового стилів?

Тема для розмови

"Мова – відкрита система, що піддається впливам і сама впливає. Така відкритість сприяє її збагаченню, стильовій розбудові", - вважає мовознавець Таміла Панько. Як це відображається на науковій, публіцистичній, офіційно-діловій фразеології? Обговоріть це питання в класі.

Завдання додому

Прочитайте вислів Олександра Потебні. Як сказане співвідноситься з науковою, публіцистичною, офіційно-діловою фразеологією? Напишіть твір-роздум.

"Мовна індивідуальність виділяє людину як особистість, і чим яскравіша ця особистість, тим повніше вона відображає мовні якості суспільства" (О.Потебня).